

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ
СКУП

„Специјална
едукација и
рехабилитација у
условима пандемије
COVID-19“

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд,
23. децембар 2021.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У
УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19”**

Београд, 23. децембар 2021.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2021.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19”
Београд, 23. децембар 2021. године
ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Даница Васиљевић-Продановић

Доц. др Лука Мијатовић

Издавач:

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

11000 Београд, Високог Стевана 2

www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Доц. др Наташа Буха

Доц. др Милица Ковачевић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-155-6

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 9. 12. 2021. године, Одлуком бр. 3/193 од 10. 12. 2021. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Руководилац Пројекта је проф. др Горан Јованић.

ИСПИТИВАЊЕ ПОВЕЗАНОСТИ ИЗГАРАЊА НА ПОСЛУ И СТРЕСА КОД РОДИТЕЉА ДЕЦЕ УКЉУЧЕНЕ У ЛОГОПЕДСКИ ТРЕТМАН У ВРЕМЕ ПРВОГ ТАЛАСА ПАНДЕМИЈЕ ИЗАЗВАНЕ ВИРУСОМ COVID-19

Лана ЈЕРКИЋ РАЈИЋ^{1*}, Татјана МЕНТУС КАНДИЋ¹, Јелена ТОДОРОВИЋ^{1*},
Мирна ЗЕЛИЋ^{1*}, Миле ВУКОВИЋ¹

¹Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
¹Докторанди Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

У овом истраживању испитивали смо повезаност сагоревања на послу (путем Општег упитника изгарања на послу – Maslach Burnout Inventory; MBI-GS) и стреса (путем Скале родитељског стреса, Parental Stress Scale; PSS) код 100 родитеља (50 мајки и 50 очева) деце укључене у логопедски третман. Испитаници су на субскалама Емоционалне исцрпљености и Цинизам испољили умерен степен, док је на скали Личне учинковитости показан низак степен изгарања у односу на вредности нормативног узорка. Једина значајност је уочена за димензију Емоционална исцрпљеност у односу на брачни статус испитаника, док остале разлике нису статистички значајне. Резултати на Скали родитељског стреса указали су да су у просеку наши испитаници доживљавају стрес умереног интензитета. Није уочена значајна повезаност између изгарања на послу и родитељског стреса.

Кључне речи: изгарање на послу, родитељски стрес, логопедски третман, COVID-19

УВОД

Родитељско изгарање представља хронично стање које се јавља као последица високог нивоа стреса повезаног са родитељством због неусклађености између захтева родитељства и ресурса којима родитељи располажу да испуне те захтеве (Griffith, 2020), док синдром изгарања на послу настаје као последица излагања продуженим интерперсоналним

стресорима на радном месту, што све може довести до емоционалне исцрпљености, деперсонализације и сниженог осећаја личне учинковитости (Panagioti et al., 2017). COVID-19 може појачавати родитељски стрес на различите начине. Родитељи брину о економском и физичком здрављу своје породице, ситуацији школовања од куће, о чињеници да су деца изолована од вршњака и наставника, и како информисати децу о тренутној

епидемиолошкој ситуацији у складу са њиховим узрастом. Иако се многи родитељи могу адекватно изборити са изазовима које оваква ситуација носи са собом, за неке родитеље криза може продубити постојеће осећање рањивости и довести до нових тешкоћа повезаних са стресом (Fontanesi et al., 2020; Hogesh & Brown, 2020). Показано је да постоји повезаност између изгарања на послу и родитељског изгарања, родитељског стреса и депресије (Roskam et al., 2018). Поред повећаног ризика од губитка посла и финансијске несигурности, ограничени социјални контакти такође могу допринети родитељском стресу, с обзиром да постоји изванредан број деце коју су чували баке и деке, а који представљају ризичну групу за обољевање од вируса (Aronson, 2020). Сматра се да родитељи деце са развојним сметњама показују више маладаптивног понашања у односу на родитеље деце типичног развоја у покушају да се изборе са стресним ситуацијама (Lopez et al., 2008). Поједини аутори тврде да су родитељи деце са сметњама у развоју у већем ризику од доживљавања стреса у односу на родитеље деце типичног развоја без обзира на категорију ометености (аутизам, развојне сметње и поремећаји, интелектуална ометеност, сметње у учењу и др.) (Hsiao, 2018).

Ситуација изазвана вирусом *COVID-19* је све људе довела у ситуацију суочавања са стресом. Родитељски стрес је већ повезани фактор изгарања на послу који може негативно утицати на релацију родитељ-дете. На основу тога, циљ овог истраживања је испитивање повезаности родитељског стреса и изгарања на послу код родитеља деце која су укључена у логопедски третман током пандемије *COVID-19* у Србији.

МЕТОД

Узорак и инструменти истраживања

Узорак у овом истраживању чинило је 100 родитеља (подједнак број очева и мајки) деце која су била укључена у логопедски третман на територији Београда и Косовске Митровице. Укључени су родитељи чија су деца била подвргнута третману услед изолованих сметњи у говорно-језичком развоју (специфични језички поремећај, сметње артикулације, муцање). Искључујући критеријуми за формирање узорка били су присуство говорно-језичких сметњи код деце у склопу других сметњи, ометености и поремећаја (аутизам, интелектуална ометеност, церебрална парализа, сметње слуха, сметње вида и др.). Сви испитаници укључени у узорак добровољно су прихватили учешће у истраживању.

Структура узорка у односу на социодемографске карактеристике приказана је у Табели 1. Просечна старост испитаника била је 37,47 године ($SD = 6,16$, $Min = 26$, $Max = 54$), док је просечна вредност дужине радног стажа у овом узорку била 13,38 година ($SD = 6,56$, $Min = 1$, $Max = 30$). Када је у питању брачни статус, категорије неудата/неожењен (9 испитаника), затим разведен/а (4 испитаника) и остало (удовац/ица и ванбрачна заједница – 3 испитаника) сврстани су у једну категорију "није у браку", услед малог броја испитаника у наведеним појединачним категоријама. У нашем узорку нисмо имали родитеље који су као завршни ниво образовања навели основну школу.

За прикупљање података коришћена су два инструмента.

Табела 1. Структура узорка у односу на социодемографске варијабле

N = 100		f	%
Пол	Мушки	50	50
	Женски	50	50
Брачни статус	Није у браку (неудата/неожењен, разведен/а, удовац/ица, ванбрачна заједница)	16	16
	У браку	84	84
Образовање	Средња школа	28	28
	Висока школа и факултет	72	72
Укупно		100	100

Легенда: f – фреквенца;

Општи упитник изгарања на послу (MBI-GS) (Schaufeli et al., 1996) се састоји од три субскеале: Емоционална исцрпљеност (ЕИ), Цинизам¹ (Ц) и Стручна учинковитост² (СУ). Укупно садржи 16 тврдњи са којима испитаници изражавају слагање на седмостепеној скали од 0 до 6 (од 0 = Никад до 6 = Сваки дан). За сваку субскеалу се утврђују просечне оцене као показатељи емоционалне исцрпљености, цинизма и личне учинковитости. MBI-GS процењује однос испитаника према сопственом послу на континууму од укључености до изгарања. Укљученост је енергично стање у коме је особа посвећена извршности у обављању сопственог посла и сигурна је у своју учинковитост. Супротно томе, исцрпљеност представља стање када особа цинично посматра вредности свог посла и када сумња у сопствене способности за његово извршавање (Maslach et al., 2012). На основу просечних оцена је могуће сврставање појединачних резултата у категорије високог, умереног и

1 Цинизам у овом упитнику подразумева незаинтересованост за посао или психолошко удаљавање од посла; не односи се на личне односе на послу.

2 Овом субскеалом се експлицитно процењују лична очекивања трајне учинковитости на послу.

ниског изгарања. Категорисање резултата првенствено служи за потребе индивидуалне процене, како би испитаник добио повратну информацију о јачини сопственог доживљаја различитих аспеката изгарања на послу. За потребе усклађивања скорова, скорови на димензији СУ се рекодирају, како би укупан скор на скали могао да се користи за потребе даљих анализа.

Скала родитељског стреса (СРС) (Berry & Jones, 1995) мери ниво доживљеног стреса повезаног са родитељством и покрива следећа подручја: блискост са децом, задовољство родитељском улогом, позитивне и негативне емоције повезане са том улогом и тешкоће повезане са родитељством. Састоји се од 18 ајтема, где родитељи означавају (не)слагање са одређеном тврдњом на скали Ликертовог типа од 1 до 5 (од 1 = Уопште се не слажем до 5 = У потпуности се слажем). Укупни резултат може се кретати од 18 до 90, где виши резултати указују на више ступњеве доживљеног стреса.

Прикупљање података је обављено у периоду од јуна до августа 2020. године. Инструменти су дистрибуирани испитаницима у штампаној форми.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У обради података коришћене су методе дескриптивне и инференцијалне статистике и то Студентов t-тест за независне узорке и Пирсонова корелација. Добијени резултати представљени су табеларно и текстуално.

На основу сирових скорова, резултати испитаника су категорисани у категорије ниског, умереног и високог изгарања (Табела 2). Испитаници су у највећем проценту пријавили висок степен емоционалне исцрпљености (37%). Највећи проценат испитаника (52%) сврстан је у категорију умереног степена изгарања на субскали Цинизам. На субскали Стручне учинковитости висок резултат указује на низак степен изгарања. Према томе, 76% испитаника је тврдило да је задовољно својим учинком на послу.

Да бисмо упоредили резултате испитаника са нормативним вредностима, прво смо израчунали просечне вредности за сваку скалу појединачно, а затим смо упоређивали резултате са просечним

вредностима добијеним на северноамеричком узорку који је чинило 3727 испитаника (Maslach et al., 2012). Према изведеним просечним вредностима, резултати на овом узорку су категорисани у умерен степен изгарања на субскалама ЕИ (2,01-3,19) и Ц (1,01-2,19; гранична вредност ка високом степену изгарања), односно у групу ниског степена изгарања ($\geq 5,00$) за субскалу СУ (Табела 3).

Табела 3. Резултати на појединачним скалама MBI-GS у односу на нормативне вредности

N = 100	AS	SD
Емоционална исцрпљеност	2,56	1,67
Цинизам	2,19	1,28
Стручна учинковитост	5,24	0,78

Легенда: AS – аритметичка средина;
SD – стандардна девијација;

Табела 2. Приказ сирових резултата на Скали изгарања на послу разврстаних у категорије изгарања

N = 100	Категорија степена изгарања	%	Просечна вредност укупних сирових скорова на субскалама
Емоционална исцрпљеност	низак	29	12,82
	умерен	34	
	висок	37	
Цинизам	низак	14	10,96
	умерен	52	
	висок	34	
Стручна учинковитост	низак	7	31,45
	умерен	17	
	висок	76	

Легенда: % – проценат испитаника;

Табела 4. Резултати на појединачним скалама MBI-GS у односу на социодемографске варијабле

			AS	t	p
Емоционална исцрпљеност	Пол	мушки	2,40	-0,980	0,330
		женски	2,72		
	Брачни статус	није у браку	3,46	2,339	0,018*
		у браку	2,39		
	Образовање	ССС	3,04	1,805	0,074
		виша школа и факултет	2,38		
Цинизам	Пол	мушки	2,13	-0,466	0,642
		женски	2,25		
	Брачни статус	није у браку	2,76	1,969	0,052
		у браку	2,08		
	Образовање	ССС	2,46	1,239	0,199
		виша школа и факултет	2,09		
Стручна учинковитост	Пол	мушки	5,18	-0,786	0,433
		женски	5,30		
	Брачни статус	није у браку	5,18	-0,359	0,721
		у браку	5,25		
	Образовање	ССС	5,22	-0,123	0,903
		виша школа и факултет	5,25		

Легенда: AS – аритметичка средина; t – резултати Студентовог т-теста, p – ниво значајности; * ниво значајности на нивоу $p < 0,05$; $df = 38$ за све анализе;

У Табели 4 приказани су резултати на појединачним субскалама MBI-GS теста у односу на социодемографске варијабле. Статистички значајну разлику уочили смо само на субскали ЕИ и то у односу брачни статус испитаника. Показало се да се испитаници који нису у браку доживљавају значајно већи степен емоционалне исцрпљености. Поређењем социодемографских карактеристика и постигнућа на осталим скалама није уочена статистички значајна разлика међу испитаницима. Такође, није уочена значајна повезаност између година старости и радног стажа са скоровима на MBI-GS.

Просечан скор на укупном узорку на Скали родитељског стреса износио је 40,36 ($SD = 10,42$, $Min = 18$, $Max = 63$), на основу чега можемо закључити да испитаници из нашег узорка доживљавају стрес умереног интензитета који је повезан са родитељством.

У погледу интензитета родитељског стреса, нису уочене статистички значајне разлике у односу на пол, брачни статус и образовање (Табела 5). Поред тога, није уочена значајна повезаност између година старости и радног стажа са скоровима на СРС.

Табела 5. Скала родитељског стреса у односу на социодемографске варијабле

			AS	T	p
Скала родитељског стреса	Пол	мушки	41,00	0,612	0,568
		Женски	39,72		
	Брачни статус	није у браку	43,25	1,213	0,228
		у браку	39,80		
	Образовање	ССС	41,96	0,959	0,340
		виша школа и факултет	39,74		

Легенда: AS – аритметичка средина; df = 38 за све анализе; t – резултати Студентовог т-теста, p – ниво значајности;

Табела 6. Повезаност субскала MBI-GS и укупног скорa на MBI-GS са CPC

		Емоционална исцрпљеност	Цинизам	Стручна учинковитост	Укупан скор MBI-GS
CPC	r	-0,806	-0,112	0,055	-0,075
	p	0,398	0,267	0,587	0,460

Легенда: CPC – скала родитељског стреса; r – коефицијент корелације; p – ниво значајности;

Испитујући повезаност изгарања на послу и родитељског стреса статистичка анализа искључила је постојање значајне повезаности скорова на CPC са појединачним скалама MBI-GS као и са укупним скором на истом упитнику (Табела 6).

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

У време епидемије изазване *COVID-19*, многи родитељи морају да пронађу адекватну равнотежу између рада код куће, целодневне бриге о деци и помагања приликом учења од куће (Griffith, 2020). Циљ овог истраживања је испитивање повезаности изгарања на послу и родитељског стреса. Узорак је обухватио 100 родитеља деце која су укључена у логопедски третман током пандемије *COVID-19*. Изгарање и стрес код родитеља испитивани су и у односу на демографске варијабле (пол, брачни статус и образовање). Када се вредности

добијене у нашем истраживању упореде са вредностима нормативног узорка, уочава се умерен степен на димензијама Емоционалне исцрпљености и Цинизма, а низак степен изгарања на димензији Стручне учинковитости. Статистички значајна разлика је добијена поређењем скорова испитаника на субскали EI у односу на њихов брачни статус. Другим речима, у нашем узорку је показано да су особе које нису у браку емоционално исцрпљеније. Овај резултат би могао да се објасни позивањем на истраживање изгарања код 1226 родитеља током изолације, које је спроведено у Италији, а у којем је показано да су најснажнији предиктори били родитељски стрес, нижи степен резилентности родитеља, слабији социјални контакти, самохрано родитељство, дететове посебне потребе, велики број деце и млађа деца (Marchetti et al., 2020).

Неки од потенцијалних фактора који би такође могли да утичу на резултате су категоризација иситаника према врсти говорно-језичких поремећаја код деце, дужина третмана и трајање епидемије. Препорука је да се утицај наведених фактора додатно испита у будућим истраживањима.

ЛИТЕРАТУРА

- Aronson, L. (2020). Age, Complexity, and Crisis — A Prescription for Progress in Pandemic. *New England Journal of Medicine*, 383(1), 4–6. doi: 10.1056/nejmp2006115.
- Berry, J. O., & Jones, W. H. (1995). The Parental Stress Scale: Initial Psychometric Evidence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 12(3), 463–472. <https://doi.org/10.1177/0265407595123009>
- Fontanesi, L., Marchetti, D., Mazza, C., Di Giandomenico, S., Roma, P., & Verrocchio, M. C. (2020). The effect of the COVID-19 lockdown on parents: A call to adopt urgent measures. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12, S79–S81. <https://doi.org/10.1037/tra0000672>
- Griffith, A. K. (2020). Parental burnout and child maltreatment during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00172-2>
- Horesh, D., & Brown, A. D. (2020). Covid-19 response: Traumatic stress in the age of Covid-19: A call to close critical gaps and adapt to new realities. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(4), 331–335. <https://doi.org/10.1037/TRA0000592>
- Hsiao, Y. J. (2018). Parental stress in families of children with disabilities. *Intervention in School and Clinic*, 53(4), 201–205. <https://doi.org/10.1177/1053451217712956>
- Lopez, V., Clifford, T., Minnes, P., & Ouellette-Kuntz, H. (2008). Parental stress and coping in families of children with and without developmental delays. *Journal on Developmental Disabilities*, 14, 99–104.
- Maslach, C., Jackson, S., & Leiter, M. (2012). Упитник изгаранја на послу Christine Maslach (str. 25). Naklada Slap.
- Marchetti, D., Fontanesi, L., Mazza, C., Di Giandomenico, S., Roma, P., Verrocchio, M. C. (2020). Parenting-related exhaustion during the Italian COVID-19 lockdown. *Journal of Pediatric Psychology*, 45(10), 1114–1123. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsaa093>
- Panagioti, M., Panagopoulou, E., Bower, P., Lewith, G., Kontopantelis, E., Chew-Graham, C., Dawson, S., Van Marwijk, H., Geraghty, K., & Esmail, A. (2017). Controlled interventions to reduce burnout in physicians a systematic review and meta-analysis. *JAMA Internal Medicine*, 177(2), 195–205. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2016.7674>
- Roskam, I., Raes, M. E., & Mikolajczak, M. (2018). Corrigendum: Exhausted parents: Development and preliminary validation of the parental burnout inventory. *Frontiers in Psychology*, Article 73. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00163> <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00073>
- Schaufeli, W., Leiter, M., Maslach, C. & Jackson, S. (1996). Maslach Burnout Inventory – General Survey (GS). Maslach Burnout Inventory Manual. 31.

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WORK BURNOUT AND STRESS IN PARENTS OF CHILDREN INVOLVED IN SPEECH THERAPY DURING THE FIRST WAVE OF THE COVID-19 PANDEMIC

Lana JERKIĆ RAJIĆ^{1*},
Tatjana MENTUS KANDIĆ¹,
Jelena TODOROVIĆ^{1*},
Mirna ZELIĆ^{1*}, Mile VUKOVIĆ¹

¹University of Belgrade – Faculty of Special
Education and Rehabilitation

^{*}PhD students – Faculty of Special Education
and Rehabilitation

Abstract

In this study, we examined the relationship between burnout at work (via the Maslach Burnout Inventory – MBI-GS) and stress (via the Parental Stress Scale – PSS) in 100 parents (50 mothers and 50 fathers) of children involved in speech-language therapy. Respondents showed a moderate degree on the subscales Emotional Exhaustion and Cynicism, while the scale of Personal Efficiency showed a low degree of burnout to the values of the normative sample. The only significance was observed for the dimension of Emotional exhaustion with the marital status of the respondents, while other differences were not statistically significant. The results on the Parental Stress Scale indicated that, on average, our respondents experience moderate-intensity stress. No significant association was observed between burnout at work and parental stress.

Keywords: *burnout, parental stress, speech-language therapy, COVID-19*